

УДК: 821.512.145 – 32

РЕШИД МУРАДНЫНЪ ЭСЕРЛЕРИНДЕ КЪАРАМАННЫНЪ ДЮНЬЯБАКЪЫШЫ

Кареева Э. Э.

*Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского
E-mail: enyre@mail.ru*

Мевзунунъ актуаллиги. Решид Мураднынъ омюр ёлу ве эдебий фаалиети гъает меракълы бир мевзудыр. Окъуйыджылар яzydжынынъ икяелерини окъуяракъ ве талиль этерек, озьлери ичюн меракълы ве яшыйышларына якъын олгъан вазиетлерни, адиселерни, башларындан кечирильген фаджиаларны, дуйгъуларыны яzydжынен берабер козь этелер. Решид Мурад эсерлеринде къараманларнынъ дюньябакъышларынынъ акс этильмеси меселеси огренильмеген муvзудыр. Бу себептен сечип алынган мевзумызнынъ янъылыгъы ве актуаллиги шубесиздир.

Ишимизнинъ предмети – Решид Мураднынъ эсерлеринде къараманларнынъ дюньябакъышларынынъ акс этильмесидир. Яzydжынынъ икяелери эсасында япылган талиль эсерлернинъ структурасыны, мундериджесини, мевзусыны, муэллифнинъ позициясыны, косьтерильген адиселерге мунасебетини, сималар системасыны анъламагъа ярдым эте. Ишимизнинъ материалы оларакъ Решид Мураднынъ «Йылдырым» ве «Акъыл ве такъат» икяелерини къулландыкъ. Бундан да гъайры яzydжы акъкъында биографик малюматлар ишимизде ярдым косьтердилер.

Ишимизнинъ макъсады. Решид Мураднынъ эсерлеринде къараманларнынъ дюньябакъышларынынъ акс этильмесини косьтермектир ве яzydжынынъ эр бир икяесине хас чизгилерини бельгилемектир.

Ишимизнинъ эсас вазифелери: Решид Мураднынъ икяелерини окъумакъ; муэллифнинъ эсерлеринде къараманларнынъ дюньябакъышларынынъ акс этильмесини тапып, косьтермектир; икяелерде муэллифнинъ позициясыны бельгилемек ве нетиджелер чыкъармакъ. Ишимизде къоюлган меселелерни огренмек ичюн чешит китаплар ве ильмий макъалелерни къулландыкъ. Булардан Шамиль Алядин «Юксек хызмет», Р. Фазылов, Нагаев «Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыска бир назар» китабыны, Нагаевнинъ «Йылнамелердеки излер» ве башкъа ишлерини ве А. Джемилеванынъ макъалесини «Художественные искания в современной крымско-татарской прозе 70 – 80-х годах XX века» .

Эдебиятшынаслыкъта къараманларнынъ дюньябакъышларнынъ акс этильмесини бир чокъ алимлер огренгенлер. Булардан С. Нагаев, Р. Фазыл, Б. Чобан-заде ве дигерлерини айтмакъ мумкюн. XX асырнынъ 70-80 сенелери къырымтатар яzydжыларнынъ эсерлеринде къараманларнынъ дюньябакъышларынынъ акс этильмеси мевзусы муим ер алгъандыр. Р. Муединнинъ «Ана къайгъысы», Т. Халиловнынъ «Биринджи къар», Дж. Аметовнынъ «Эрылганлар ачкъанда» икяелеринде айдын кормек мумкюн.

Эсерлерде къараманнынъ дюньябакъышы анъламакъ ичюн эдебиятшынаслыкъта къараман образына аит суаллерни огренмек керек. Къараманнынъ образы чешит

тюрлю усуллар вастасынен ачыла. Базида муэллиф къараманнынъ шимди япаяткъ-ан ишлери акъкъында енгильден айтып кече. Кимерде исе муэллиф эсерни озь къараманыны макътавдан башлай, онынъ хызметлерини, мукафатларыны сайып кече, онынъ акъкъында биревлернинъ айткъанларыны мисаль этип кетире.

Языджынынъ бедий ве ахлякый севиеси онынъ аят материалыны сечмеге, телекыйн этмеге ве умумлештирмеге биливине багълыдыр. Бази муэллифлер земане адамынынъ аятындан бир такъым огъурсызлыкъларны, къалабалыкълы алларны сечип башлайлар. Эбет, аятта огъурсызлыкълар да ола. Ама эдебияткъа расткельген шейни алып кире бермек, корьген-бильгенлерни бир макъсадкъа, бир гъаеге бойсундырмадан, тизиштире бермек керекмей. Эр бир бедий эсер – энъ буюк дерстир. Бу мевзуда эр бир муэллиф озь окъуйджысынынъ оджасы, тербиеджиси олмакъ керек. Бедий эсерде аят акъикъаты – девирнинъ, джемиетнинъ, тарихнынъ энъ муим акъикъатыдыр. Бу акъикъат – тек бугуньки кунъ дегиль, онынъ ичинде ярыннынъ шу филислери олмакъ керек. Эм бу филислер коктен дегиль, джемиетнинъ инкншафындан, итияджларындан алынмакъ керек.

Эдебиятымызда къараман мевзусы ишчи образынен багълы. Ишчи мевзусыны ишлевге Шамиль Алядин хусусан дженктен сонъки йылларда семерели иссе къошты. Эмиль Амит ве Урие Эдемюванынъ эсерлеринде лирик тасвир къуветли олса, Ибраим Паши ве Рустем Муединде психологизмге, къараманларнынъ рухий вазиятлерни талиль этювге мейиль бериле. Бугуньки прозамызынынъ эйи хусусиятлерден бири – беян этювнинъ ерине аналитик талиль, терен лиризм кирип келювидир. Шамиль Алядин, Черкез Али, Решид Мурад, Рустем Муедин, Ибраим Паши, Мамбет Алиев, Эрвин Умеров, Эмиль Амит, Урие Эдемюва киби эдиплеримизнинъ эсерлеринде замандашларымызынынъ маневий алемлери, севинч ве кедери, эмеги, куреши догъру ифаделене, олар эдебияткъа омюрнинъ янъы дуйгъуларны алып кирдилер [1, 45].

Эдебиятшынаслар къайд эткенине коре, Решид Мурад (1916 июль 8 – 2000, январь 19). Къарасувбазарда эснаф къорантасында догъды. Башлангъыч мекепни битирген сонъ, Акъмесджиттеки ильк нумюне-теджрибе татар мектебинде окъуй. 14 яшында олгъанда, 1930 с. «Яш къувет» газетасында «Комсомолгъа кирдим» деген ильки шиирини бастырды. Дженктен сонъ о бу шиирлернинъ адларыны денъиштирип, «Меним яшлыгъым» серлевасынен бастырды [4, 357].

Решид Мурад 1940 сенеси СССР языджылары бирлигине аза къабул олунды. 1941 сенеси онынъ «Лирика» адлы шиирлер джыйынтыгъы дюнья юзи корьди. Айры шиирлер рус тилине терджиме этилип, «Татарские писатели Крыма»(1940) джыйынтыгъында басылды. Лякин чокъкъа бармай амансыз дженк башлай. Шу куньлерде о, Къырым окупацмягъа къалгъангъа къадар дженкке къаршы, фашистлерге къаршы, атешли шиирлер ве очерклер язып бастырды. Оккупация вакътында Къырымда булунды [4, 357].

Решид Мурад эдебиятымызда озюнинъ бедаиетли шиирлеринен белли олды. 1938 сенеси шаирнинъ «Яшлыкъ йырлары» адлы биринджи джыйынтыгъы нешир этильди. 1939 сенеси «Ор чёллеринде» адлы очерклер китабы, 1940 сенеси «Партизан Осман» поэмасы, «Лирика» адлы шиирлер ве поэмалар джыйынтыгъы басылып чыкъты. Корюне ки, Решид Мурад эдебий фаалиетини семерели башлады. языджы къайда ве насыл иште чалышса да эдебиятнен багъыны ич бир вакъыт узьмедиди.

Къырымтатар тилинде ич бир неширлер олмагъан вакъытларда биле о язмакъны токътамады. Онынъ бу девирде язгъан шиирлери рус тилинде «Человек и песня» адынен джыйынтыкъ олып чыкъты. Бундан сонъ чешит йылларда муэллифнинъ «Дагълар сонатасы» романы, «Ачыкъ гоньюльден», «Инат торунлар», «Йылдырым», «Бекленильген ал елькенлер», «Юксеклик», «Сенелер» киби назм ве несир эсерлериндан ибарет китаплары нешир этильди. Решид Мураднынъ эсерлери бир баштан сыдыргъы окъулса, оларда къырымтатар халкънынъ тарихына, талийине аит джанлы левхаларны, чешит девирлернинъ тамгъаларыны, укъумлернинъ кольгелерни ве даа чокъ шейлерни коръмек мумкюн [4, 358].

Решид Мураднынъ меракълы икяелеринден бири – «Йылдырым» икяеси. Йылдырым табиатнынъ бир муджезесидир. Эсерде икяе этильме биринджи шахс адындан алып барыла, яни муэллиф адындан икяе этиле. Муэллиф табиат манзараларынынъ дюльберлигини икяенинъ башында акс эте. Языджи Асрагъан дагъларнынъ этрафтаки манзаранынъ гузеллигинен, дюльберлигинен окъуйджыны таныш эте. Языджи бизлерни икяедеки къараманларынен таныш эте – Мевлют агъа, онынъ огълу Йылдырым ве бир сой чобанлар. Мевлют агъа чобанларгъа не ичюн огълунынъ адыны Йылдырым къойгъаныны анълатмакъ истегинде эди. Огълу, аркетлери йылдырым киби къуветли, аркетчен олмасыны арзу этер эди. Мевлют агъа эр кунъ чобанларнен берабер эчкилерни бакъмагъа, айдамагъа дагъларнынъ тепесине къадар айдагъандырлар. Кунълерден бир куню Йылдырым бабасынынъ янына келип бойле дей: *«Баба, мен энди он дёрт яшындам. Единджи сыныфта окъуйым. Кучюк бала санма. – деп къаршылады. – Энди манъа агъламакъ келишимей. Мен йигитлер сырасына кечмек истейим. Мени де яйлягъа алып кет.»* [2, 76]. Бу бекленильмеген сёзлер Мевлют агъаны буз-бузлатты. Шашып, не дейджегини бильмей къалды. Бабасы Йылдырымны озюнен яйлягъа алып кетмеге разы олды. Сабадан, олар чобанларнен берабер ёлгъа тюштилер. Яйлягъа етип баргъан сонъ, къарт чобан, Мевлют агъа огълуна бакъып, онынен гъурурлана эди. Геджеси юкълэгъанда, Йылдырым къашкъырнынъ сесини эшитип юкбундан турды ве элине тюфекни алып, къашкъыр тарафкъа адымлады. О, эчкилерни, текелерни къутармакъ макъсадынен къашкъырны нишангъа алды, сонъ исе онъа къуршун яндырды. Геджеси олып кечкен вакъианы сабадан Йылдырым бабасына айтып берди. Мевлют агъа Йылдырымнынъ манълайындан опыти ве онынъ йигит олгъаныны къайд этти.

Эсернинъ кульминациясы бу – яйлянынъ янларында олып кечкен вакъиа. Фикримижде, Йылдырым тюфекни алгъан вакъытта ве къуршун яндыргъанда икяенинъ юксек нокътасы саймакъ мумкюн. Эсернинъ эсас маналы эпизадалары Йылдырымнен багълыдырлар. Икяенинъ мевзусы – буюклерге косътерильген урьмет, сайгъы. Икяенинъ гъаеси кичкене баланынъ джесюрлигини кобстерильмеси. Эсернинъ тиль хусусиетлерини айтсакъ, муэллифнинъ тили халкъ тилине якъын келе. «Йылдырым» икяеси анълайышлы, саде тильнен язылгъан. Языджи шиве сёзлер, янъы сёзлер, терминлер, архаизмлер къулланылмай. Икяе буюк бедий усталыкънен язылгъан.

«Акъыл ве такъат» икяесинде эки къараман акъкъында беян этиле. Оларнынъ дюньябакъышлары, инсанларгъа мунасебетлери, ишке мунасебетлери, акъыл ве такъатны ифаделейлер. Эсерде икяе этильме биринджи шахс адындан икяе этиле. Муэллиф бир вакъытлары тюкянджи Сулейман къарттан эшиткен меракълы масалны

окъуйыджыгъа айта. Эсернинъ мундериджеси меракълы корюне. Эвель бир заманда балабан бир чёллюк койде зорнен эки якъасы бир кельген фукъаре дегирменджи яшагъан экен. Бу дегирменджининъ ер юзюнде екаяне бахты, къуванчы, ярынына ишанчы эгиз огъуллары бар эди. Къарт дегирменджи эки эвлядыны пек севсе де, Акъылгъа мунасебети артыкъ экен. Сонъундан бу алны Такъат анълагъан. Кунълернинъ биринде баба дегирмен къарчыгъасында салкъында думанлатып, дегирменге муштери кельмегенини акъкъында къайгыра. Шу арада къартнынъ янына Такъат кельди ве бабасына суаль берди: *«Бабай ачыкъ сёйлегеним ичюн мени афу этинъиз. Бир эльнинъ беш пармагъы бир олмагъаныны киби, бир аиледе догъгъан эвлятларгъа къыймет кесюв де бир севиюде олмай экен. Сез Девлетни менден зияде саясынъыз, догърумы?»* [2, 82]. берген суальден бабасы онъайтсыз алгъа къалгъанындан не дейджегини бильмей, шашмалады.

Шу арада къартнынъ козюне къаршы къырдан койге энеяткъан бир къач девеге чувал юклю кучюк керван чалынгъан. Озюне бенъзеген Девлет огълу киби зийрек акъыллы баба аман Такъаткъа амелий мисальнен джевап бермекни тюшюнип тапкъан. Онъа керван башына барып, юклери не экен билип кельмесини айтты. Такъат барып кельген ве юклери богъдай экенини айтты. Сонъра бабасы даа бир къач суаллер берди. Эр берген суалине Такъат барып джевап сорар эди. Не къадар суаль олса, о къадар кере о керваннынъ янына барып суаллер бере эди. Бойлеликнен, Такъат-Джевдет терлеп, пышнап, о якъкъа, бу якъкъа чапкъалап юргенде шу ерде Акъыл-Девлет пейда олды. Бабасы онъа дей: *«Огълум, анавы керван бизим койден кечип кетятыр, амма биз баба-огълул эки аякъкъа зор берип, яля даа юклеринде богъдаининъ фиятыны билип оламадыкъ. Къана озюнь барып кельчи»* [2, 83]. Акъыл ёлгъа чыкъкъан. Керваннынъ янына барып, керван башыны токътатып, элинен кокусини тутып самимий селямлашкъан, ал хатыр сарашкъан. Сонъра, бабасы бильмек истеген меселени анълап, ель киби къайтып кельген. Сонъ бабасына деген: *«Къызыл богъдай. Пудыны алтмыш капиктен саталар. Мына...- о, авучыны ачып, бир чыптым богъдай данечиклерни косьтерген. – Менимдже эльверишли, чарелеп бираз алсакъ янъылмамыз»* [2, 83]. Къач кунъ сонъра къарт эгизлерни чагъырып, Такъаткъа деди: *«Сонъ, огълум, о куню манъа берген суалинге джевап таптынмы?- деп кулюмсиреген.— Таптып, бабай. Мен тозлу ёлда къач керелер чапкъалап, сизге акъыллы бир джевап алып келе бильмедим. Амма, Акъыл бир кере баргъанда меселени чезди. Энди дегирменимиз ишлей, уджузгъа кельген унумыз бар. – дегенде, зю де мемнюн къалгъан»* [2, 84]. Дегирменджи джевапны динълеген сонъ, бойле деген эди: *«Керчекликке бойсунгъаннынъ, озь нукъсанынынъ сезгенинъ ичюн чокъ яша! Лякин шуны да сёйлемек кереким ки, кервандан биз учь чувал захирени дегирменге ташыгъанда сен экимизден де такъатлы, къуветли талыштынъ, – деп Такъатнынъ аркъасыны таптагъан. Шойле деген: – Унутманъыз, эвлятларым, зийрек акъыллы олмайып, тек такъаткъа ишансанъ, бунынъ файдасы бар. Кучьсиз, такъатсыз олып, тек акъылына базансанъ бойле алда да чокъ узакъ кетмезсинъ»* [2, 84]. Эсернинъ сонъунда бабасы озь эгизлерине насиат бере: *«Ветаны, халкъы ичюн чалышмакъ, курешмек ве яшамакъ истегенлер эм акъыллы, эм де такъатлы, джурьатлы олманъызны истейим»* [2, 84].

Эсернинъ баш къараманлары, агъа- къардаш, эгизлер Акъыл – Девлет ве Такъат – Джевдет. Къараманларнынъ сималары ачыкъ-айдын косътериле: *«Энди он секизге кельген бу огъланларынъдан бириси начар вуджудлы, факъат отъюр акъыллы; экинджииси пельван киби такъатлы, лякин первазсыз экен. Шунынъ ичюн кой джемааты олардан бирине Акъыл, дигерине Такъат лагъап такъкъан. Девлет ве Джевет даима шу лагъапларнен айтылгъанлар»* [2, 83].

«Акъыл ве Такъат» икяесининъ мевзусы – эр бир инсан озъ аятында ишке бакъып, нетидже чыкъармакъ керек. Муэллифнинъ позициясы икяеде ифаделенгени белли ола.

Тедкъикъатнынъ нетиджеси ве келеджеги. Къырымтатар эдебиятында яzyd-жы Решид Мураднынъ эсерлерининъ къараманларнынъ дюньябакъышларыны огренильмеси мевзусына иссе къошмакътыр. Решид Мураднынъ икяелерини окъуп, талить эткен сонъ, чешит мевзуларгъа ве гъаелерге больмек мумкюн. Онынъ эсерлеринде эм достлукъ, эм севги, эм инсаниетлик мевзулары бардыр. О эсерлеринде миллий тербие, Ватангъа севги, аналарнынъ къайгъысыны, балаларнынъ севгисини, Дженк меселелерни, сюрдюнюлик, ватанперверлик киби меселелерни косътерди.

Эдебият

1. Арифов С. Юрек давушы: (Эдебий макъалелер) / Арифов С. – Ташкент: Эдебият ве санъат нешрияты, 1987. – 120 б.
2. Мурад Решид. Сенелер: Повестлер ве икяелер / Решид Мурад. – Т.: Эдебият ве санъат нешир., 1991.-160 с.
3. Русско- крымскотатарский, крымскотатарско- русский словарь / Сост. – С. М. Усеинов. – Симферополь: Издательский дом «Тезис», 2007. – 640 с.
4. Фазылов Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыска бир назар / Р. Фазылов, Нагаев. – Симферополь: Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2001. – 640 с.
5. Arifov S. Yurek davushi: (Edeviy maqaleler) Arifov S. – Tashkent: Edebiyat ve sanat neshriyati, 1987. – 120 s.
6. Murad Reshid. Seneler: Povestler ve ikayeler / Reshid Murad. – Т.: Edebiyat ve sanat neshir., 1991. – 160 s.
7. Ruscha-qirimtatarca, qirimtatarca-ruscha luğat. Tertip et. S.M. Useinov. – Aqmescit: “Tezis” neshriyat evi, 2007. – 640 s.
8. Fazilov R. Kirimtatar edebiyatinin tarihi. Kiska bir nazar / R. Fazilov, Nagaev. – Simferopol: Kirim devlet okuv-pedagogika neshriyati, 2001. – 640 s.

Караева Э. Э. Проблема героя в произведениях Решида Мурада / Э. Э. Караева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 2. – С. 518–523.

Актуальность моей работы заключается в том, что жизнь и творчество Решида Мурада является интересной и неисследованной темой. Читая и анализируя его рассказы, можно найти много событий, ситуаций, которые происходят в жизни каждого человека, будь то чувство любви, будь то чувство горя.

Ключевые слова: крымскотатарский рассказ, автор, цель, мировоззрение, герой.

Карасва Е. Е. Проблема героя в творах Решида Мурада / Е. Е. Карасва // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 2. – С. 518–523.

Актуальність моєї роботи полягає в тому, що життя і творчість Решида Мурада є дуже цікавою і дослідженою темою. Читаючи і аналізуючи його оповідання, можна знайти багато подій, ситуацій, які відбуваються в житті кожної людини, будь то почуття любові, будь то горе.

Ключові слова: кримськотатарське оповідання, автор, мета, світогляд, герой.

Karayeva E. E. The problem of the hero in the works Reshid Murad / E. E. Karayeva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 2. – P. 518–523.

The urgency of my theme is that life and his work is a very interesting topic. By reading and examining his stories, you can find a lot of situations that proiskhotyat in everyone's life, whether it's a sense of love, whether it's grief. Alignment characters in the stories Reshid Murad still unstudied. The materials are the stories of my work. Such as: "Yildirim", "Birinci der walls son", "Akyl ve takat." My aim of this work is that of the hero in the world works Reshid Murad. The tasks of my work: First, read the works of Reshid Murad, second, to show the world displaying the characters in the works Reshid Murad, third, to define the position of the author's works, and finally to draw conclusions. In order to study the tasks and goals used several books and articles. Some of them are: Sh Alyadin "Yukse hyzmet" Fazylov, Nagaev "Kырымтатар edebiyatynyn tarikhy. Kyska Bir Nazar "kitabyny, Nagaevnin" Yylnamelerdeki Isler "and Cemil AA" Art Hunt in modern prose Crimean Tatar 70 – 80 years of the twentieth century. " In the literary world the problem characters in the stories studied by scholars such as S. Nagaev, R. Fazil, B. Choban-zade and others. In the 70-80 years of the 20th century in the works of writers of the Crimean Tatar problem worldview characters prominently. In the 20 70-80 years of age in the Crimean Tatar literature in prose, were the main features of the history of the people and traditions. The main characters of the works did not want to feel what that particle in the world. They wanted to be : courageous, that the fire and into the water, brave, to achieve their goals. The author would like to convey to the sincere and true feelings, honest work, human problems and all the beauty of the world . And it should be noted in our literature opens new vision, that is, folklore and psychological. methods used in my work: biographical, systematic analysis of the works, artistic works of analysis. In order to enlighten the writer Reshid Murad system has helped us biographical method. My robot consists of two parts.

Key words: Crimean Tatar story, the author, the purpose, philosophy, hero.

Поступила в редакцию 30.08.2013 г.